

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Jules Schelvis getuige van Sobibor

De man die negen kampen overleefde

Cees Banning

 uitgeverij
Verbum

Jules Schelvis
getuige van Sobibor

Cees Banning

Jules Schelvis
getuige van Sobibor

De man die negen kampen overleefde

Voor Hannah

Foto omslag: Jules Schelvis © Sake Elzinga
Litho op pagina 192-193 © Jeroen Hermkens
© 2025 Uitgeverij Verbum (Almere) en Cees Banning
Vormgeving en binnenwerk: Jasmijn de Boer
ISBN 9789493028852

Meer informatie over Verbum Holocaust Bibliotheek: verbum.nl

*Transport naar Sobibor
voor Jules Schelvis¹*

*Treinen vol doodsangst rijden
de verschrikte wegen naar de dood.*

*O, dit onherroepelijk lijden
het zwijgend schreeuwen uit een nood
die uitrijst boven alle tijden
en boven aller tijden dood.*

*Ik heb geen woord dat kan bevrijden
noch ooit een woord dat redding bood.*

Jan H. de Groot

HET SPIEGELTJE²

Op 18 december 1941 trouwde Jules Schelvis met Rachel Borzykowski. Een maand eerder had de Duitse bezetter het bevel laten uitgaan dat buitenlandse Joden zich moesten melden voor de *Arbeitseinsatz*. Jules en Rachel besloten snel te trouwen omdat Rachel, al was ze in Amsterdam geboren, de Poolse nationaliteit had. Ze trouwden voor de burgerlijke stand en in de synagoge op de Rapenburgstraat. Dat was een voorwaarde om bij de orthodoxe grootouders van Rachel in de Manestraat te mogen wonen.

Een paar dagen later liet het jonge echtpaar foto's maken bij Ger. Sleurs in de Utrechtsestraat. De portretfoto's plakten ze in de dek-sel van twee zakspiegeltjes: Rachels zakspiegeltje droeg de beeltenis van Jules, Jules' zakspiegeltje die van Rachel.

Tijdens zijn verblijf in de kampen had Jules Schelvis het zakspiegeltje altijd bij zich. Op miraculeuze wijze wist hij het steeds weer te verstoppen wanneer hij werd gefouilleerd – onder zijn oksel, in zijn mond, tussen zijn benen. In de kampen raakte hij soms het beeld van Rachel kwijt. Het spiegel-tje bracht uitkomst. Hij haalde het tevoorschijn en keek ernaar. Dan zei hij tegen zichzelf: 'Ja, zo zag je eruit toen we trouwden.'

Vlak na de bevrijding raakte Jules het spiegel-tje kwijt. Hij was bevrijd door het Franse leger in Vaihingen an der Enz bij Stuttgart. Jules leed aan tyfus en werd opgenomen in een hospitaal, maar moest eerst douchen voordat hij werd opgenomen. Verzwakt, versuft en loom van de warme douche is hij toen zijn zakspiegeltje verloren. 'Het kostbaarste wat ik bezat, was ik kwijtgeraakt.'³

Na de oorlog heeft Jules een replica van het originele zakspiegeltje laten maken.
Foto Sake Elzinga

INHOUD

‘Ik heb vertrouwen in de mensheid gehouden’ 15

I 1970 - 1999 ‘Ik laat mij horen’ 19

Milly – ‘de Koude Oorlog maakte angstig’ 23

Maatschappelijk betrokken – ‘wij konden niet wegblijven’ 27

Pensioen – ‘kapot gewerkt, een vorm van verdringing’ . . 31

Rechtsgang – ‘daden van vernietiging’ 34

Hagen – ‘historische waarheid uit mond van massamoordenaar’ 42

Escape from Sobibor – ‘U duwt mij in een hoek’ 55

Sasha Pechersky – ‘ik hoorde de kreet: mama’ 58

Terug naar de crime scene – ‘wat beweegt een overlevende?’ 65

Magnum Opus – ‘vijf jaar dag en nacht aan gewerkt’ . . 68

II 2000 - 2016 Een verhaal dat de moeite waard is

om te vertellen 77

Stichting Sobibor – ‘blijvende alertheid’ 77

Auschwitz Comité – ‘ik had daar niks te zoeken’ 85

Vijftig jaar na de bevrijding – ‘de oorlog als beroep’ . . 89

Leo en Marianne – ‘angst is besmettelijk’ 93

Gedenkklan – ‘God, laat me leven en ik zal het vertellen’ 101

Eredoctoraat – ‘meester op beide wapens’ 105

John Demjanjuk – ‘geen vonnis, een requiem’ 110

Er reed een trein – ‘mooi geflikt’ 127

Hij is niet meer – ‘vertel’ 135

III 1921 - 1942 Rood rijkeluijsgezin	139
Rijkeluijsgezin – ‘moeder, vader, dochter, zoon’	143
Diamantindustrie – ‘Henri Polak dat is mijn neef’	149
Crisis – ‘ik heb af’.	156
Rood nest – ‘ons makkerhuis’	159
Leerling-drukker – ‘mooi beroep’.	163
De eerste oorlogsdagen – ‘steunen en bijstaan’.	167
Voor Joden verboden – ‘Scheltens woont hier niet’	170
IV 1943 - 1944 Het kostbaarste kwijtgeraakt,	
het eerste jaar in de kampen	177
Westerbork – ‘je lijkt wel een rabbi’.	183
Sobibor – ‘Kannst du Deutsch?’.	195
Dorohucz / Lublin – ‘Die drei Holländer’	210
Het getto van Radom – ‘hemel op aarde’.	221
Radom / Szkolna – ‘nummer 1264’.	235
V 1944 - 1945 Ontsnapt aan Auschwitz,	
het tweede jaar in de kampen	253
Tomaszow / Auschwitz – ‘hij mocht blijven leven’	253
Vaihingen an der Enz – ‘hoor ik Amsterdammers?’	261
Unterriexingen – ‘het asfalt van de Weesperstraat’	274
Bevrijding – ‘ik mag dit nooit vergeten’	285
Amsterdam - ‘Mijn God, Jules is teruggekomen’.	301
VI 1945 - 1982 Het rijke leven	311
Het Volk – ‘het kapitalisme behoort tot de geschiedenis’.	311
Drukkerij Lindenbaum – ‘wat kom je hier doen?’	315
Rode burcht – ‘een eer om te mogen werken’.	322
Corrector – ‘akkoord betekende vaak foutloos’.	325
Bedrijfsleider – ‘laatste parels uit de kroon van de rode familie’.	332

Noten	344
Literatuurlijst	360
Personenregister	370
Tot slot: verantwoording en dankwoord	378

‘IK HEB VERTROUWEN IN DE MENSHEID GEHOUDEN’

Iedere keer als Jules Schelvis over Sobibor sprak, nam hij revanche op Heinrich Himmler. De leider van de ss had na de opstand van 14 oktober 1943 het bevel gegeven om het vernietigingskamp Sobibor te ontmantelen en het terrein te beplanten met bomen. In minder dan anderhalf jaar, van mei 1942 tot oktober 1943, waren er in Sobibor tussen de 170.000 en 185.000 Joden vermoord.⁴ Himmler wilde alle sporen van de moordfabriek Sobibor wissen. Niets mocht nog herinneren aan de Joden die in dit kamp in Oost-Polen waren vermoord, onder wie meer dan 33.000 uit kamp Westerbork.⁵ Sobibor zou, was Himmlers idee, nooit de geschiedenisboeken halen. In 1945 waren er van de getransporteerde Joden uit Westerbork niet meer dan achttien nog in leven. Een van de achttien was Jules Schelvis. Het zou de drijfveer van Schelvis worden om te getuigen over Sobibor waar hij zijn eerste vrouw Rachel verloor. Hij sprak uit naam van de velen die geen stem meer konden verheffen. Hij maakte onuitwisbaar wat vergeten moest worden. Hij zag zichzelf als getuige, niet als slachtoffer. ‘Jules Schelvis doorstond de hel en wist toch als vrij man weer iets van het leven te maken. Veel meer dan dat: “Ik heb vertrouwen in de mensheid gehouden”, zei hij. Als hij het kan, kunnen wij het ook. Wij kunnen het, wij doen het samen. In vrijheid.’ Deze woorden sprak koning Willem-Alexander op 4 mei 2020 bij de Nationale Dodenherdenking op de Dam.⁶ De koning constateerde dat Sobibor in het Vondelpark begon ‘Met een bordje: Voor Joden verboden.’ Het meest dringende advies van de koning was om ‘niet weg te kijken, niet goed te praten, niet uit te wissen’. Niet ‘normaal’ maken wat niet normaal is.

Vanaf september 1941 verschijnen er borden 'Voor Joden verboden' bij bibliotheken, restaurants, sportvelden, markten, leeszalen en musea. Dit bord stond bij de ingang van het Vondelpark. Foto genomen door G.H. Krüger. Uit: Beeldbank archief Amsterdam

De herinneringen van de nazi-gruweldaden levend houden, dat was de missie van Jules Schelvis, chroniqueur van Sobibor. Saillant is dat hij na zijn terugkeer uit de kampen een kwarteeuw niet sprak over de oorlog. Vraag maar aan je moeder, zei hij, als zijn kinderen ernaar informeerden. Hij maakte carrière bij *Het Vrije Volk* – van drukker tot bedrijfsleider – waardoor er voor het kampverleden geen plaats was. Totdat zijn collega en journalist Rien Robijns van *Het Vrije Volk* hem er in 1970 over interviewde. Schelvis realiseerde zich dat hij een van de weinigen ter wereld was die nog konden navertellen wat er zich daadwerkelijk heeft afgespeeld in Sobibor. Jules Schelvis ging op zoek naar de feiten. Dat culmineerde in *Vernietigingskamp Sobibor*, dat wereldwijd geldt als het standaardwerk over de geschiedenis van het vernietigingskamp. In 2008 honoreerde de Universiteit van Amsterdam het boek met een eredoctoraat.

Hij werd *Nebenkläger*, mede-aanklager, in het Duitse proces tegen zijn beulen. In 1999 richtte Schelvis de Stichting Sobibor op. Na

Auschwitz was Sobibor voor Nederlanders het grootste massagraf van de Tweede Wereldoorlog, maar niemand kende het aanvankelijk.

Na zijn werkzame leven was hij aan een nieuw leven begonnen, zijn zoveelste, en dat bestond uit vertellen. Onverschrokken: op scholen, in lezingen, in vraaggesprekken, als gids in Sobibor, in een reeks boeken en in Duitse processen. Alles greep hij aan om zijn verhaal te doen, en weer en weer en weer. ‘Jules koos de oorlog als beroep’, zei zijn vriend Joop Wins met wie hij de kampen overleefde.

In zijn oorlogsgedicht schreef Leo Vroman:

Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en herhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.

‘Vrede’ titelde Vroman dit veel geciteerde gedicht.⁷ Geen vrede zonder de verhalen van de oorlog. Ook Jules Schelvis beseftte dat. Hij praktiseerde dat inzicht tot aan zijn dood.

Op 8 april 1945 werd Jules Schelvis door Franse troepen uit kamp Vaihingen bij Stuttgart bevrijd. Sindsdien was 8 april zijn feestdag, een dag die hij ieder jaar vierde. Tachtig jaar na zijn bevrijding verscheijnt zijn biografie *Jules Schelvis, getuige van Sobibor*.

Cees Banning

© foto Tom te Buck

Cees Banning (1959) studeerde economie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is docent economie en freelance journalist. Hij werkte ruim 25 jaar bij *NRC Handelsblad* en publiceerde *De onzichtbare hand van de politiek – Over paarse mores en heimelijke steun aan Philips* (met Tom-Jan Meeus) en *Balkan aan de Noordzee – Over het Joegoslavië-tribunaal, over recht en onrecht* (met Petra de Koning). In 2018 schreef hij de biografie *Cornelis Lely – Ingenieur van het nieuwe Nederland*.

Jules Schelvis getuige van Sobibor

De man die negen kampen overleefde

Cees Banning

Jules Schelvis (1921-2016), een Joodse typograaf uit Amsterdam, was een van de achttien Nederlandse Joden die het vernietigingskamp Sobibor overleefden. In dat kamp, in Oost-Polen, werden meer dan 170.000 Joden vergast, onder wie zo'n 33.000 Nederlanders. Na Auschwitz is Sobibor het grootste Nederlandse massagraf.

Schelvis zweeg vijftig jaar over zijn kampervaringen. Dat veranderde na een interview met hem in *Het Vrije Volk* in 1970. Vanaf dat moment ging hij op zoek naar de feiten over het kamp en schreef hij het boek *Vernietigingskamp Sobibor*. Dat werd het standaardwerk over dit kamp. De kennis die hij had opgedaan, gebruikte hij later als mede-aanklager in de processen in Duitsland tegen de nazi-beulen.

Wie was die man die zo lang had gezwegen en daarna de chroniqueur werd van Sobibor? Hoe doorstond hij de hel en hoe wist hij zijn vertrouwen in de mensheid te behouden? Schelvis zag zichzelf als getuige, niet als slachtoffer. Zijn overtuiging was: mensen kunnen niet in vrede leven zonder de verhalen te kennen over oorlog. Jules Schelvis bracht die overtuiging in de praktijk, tot aan zijn dood.

